

LJEKARNIŠTVO NA CRESU: FRAGMENTI POVIJESTI PROFESIJE I KULTURE

PHARMACY ON CRES: FRAGMENTS OF THE HISTORY OF THE PROFESSION AND CULTURE

Igor Eterović*, Toni Buterin**, Juraj Sepčić***, Amir Muzur***,
Robert Doričić^{*,**}

SAŽETAK

Prve vijesti o ljekarni u Cresu datiraju iz 15. stoljeća. Još 1431. creski se gradonačelnik bavio pitanjem nabave lijekova, a od kraja stoljeća do modernoga doba zapisnici creskog Općinskog vijeća vrve od vijesti o dobivanju ljekarničkih licenci, kao i plaćama i prijedporima ljekarnika. Dugo vremena ljekarnicima su bili doseljenici iz Istre i Italije, koji bi u Cresu ostajali kraće ili duže vrijeme, da bi se od 19. stoljeća ljekarništvo skrasilo u rukama obitelji Colombis i Rossi. Nakon Drugoga svjetskoga rata Ljekarna Cres postala je dijelom riječke tvrtke Ljekarna Jadran.

Analizirajući desetine izvora i literaturnih jedinica, ovaj prilog nastoji osvijetliti bogatu, nedovoljno istraženu i premalo poznatu povijest jedne profesije koja paralelno razotkriva ne manje zanimljive fragmente creske svakodnevice i kulture.

Ključne riječi: *povijest medicine, povijest farmacije, ljekarništvo, Mediteran, Jadran, Cres*

* Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini, Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Rijeka. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2232-0289>.

** Katedra za javno zdravstvo, Sveučilište u Rijeci, Fakultet zdravstvenih studija, Rijeka. ORCID: Toni Buterin – <https://orcid.org/0000-0003-0725-1008>, Amir Muzur – <https://orcid.org/0000-0002-9770-6733>, Robert Doričić – <https://orcid.org/0000-0002-4948-956X>.

*** Professor emeritus, Sveučilište u Rijeci.

Adresa za korespondenciju: Toni Buterin, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini, Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet/Katedra za javno zdravstvo, Sveučilište u Rijeci, Fakultet zdravstvenih studija, V. C. Emina 5, 51000 Rijeka. E-pošta: toni.buterin@uniri.hr.

UVOD

Ljekarništvo je vrlo specifično zanimanje koje kombinira inovativnost i znanstvenost, humanost i poduzetništvo: iz te činjenice proizlazi sav njegov ugled, ali i zloporabe. Zato je povijest ljekarništva mnogo više od povijesti struke – to je povijest zajednice, njezinih ekonomskih uspona i padova, njezina mentaliteta.

Opća povijest ljekarništva dobro je proučena (cf. Higby et al., 2020; Zebroski, 2015, etc.), dok je ona hrvatska, unatoč dugovječnoj tradiciji, slabo istražena (Alujević & Fatović-Ferenčić, 2017). Na hrvatskom Jadranu prve su se ljekarne pojavile u Trogiru (1271.), Dubrovniku (1272.), Zadru (1289.) i u Puli (1353.). Ljekarničku djelatnost u samostanima obavljali su dominikanci i franjevci (Krašić, 2011; Nikić, 2006), a dolaskom školovanih ljekarnika, koji su svoje formalno obrazovanje stjecali većinom u Italiji, počele se su se otvarati i druge ljekarne slijedeći tada najmodernije europske trendove (Grdinić, 1996). Prostor i opskrba lijekovima bili su glavnim preduvjetom otvaranja ljekarne, ali je u njoj mogao raditi samo stručnjak – *aromatarius (speciarius)* (Grdinić, 1996). Tako za jug Jadrana otvaranje prvih ljekarni na ovom području ne iznenađuje: javnozdravstvena osvještenost toga podneblja i briga o zdravlju rezultirat će poslije dokumentima o najstarijoj karanteni u svijetu radi obrane od kuge u 13. stoljeću, upravo na području Dubrovnika (Štaba, 2020).

Sličan obrazac na području Mediterana primijećuje se i na primjeru Italije – otvaranjem ljekarni (naravno, kao i drugih zdravstvenih ustanova) na područjima koja su bila sjecišta pomorskog prometa. Prema nekim izvorima, 1140. spominje se otvaranje prve ljekarne u Napulju (Zgrablić, 1990, 106-107), iako internetski pretraživači kao najstariju ljekarnu na svijetu navode onu u Firenci, *Santa Maria Novella*.

Venecija je oko 1800. imala nekih 80 ljekarni (danas tek 35) (cf. Vecchiato, 2021). U vrijeme mletačke uprave u Istri, zdravstvom je upravljao magistrat u Kopru, povrgnut nadzoru administratora za zdravstvo u Veneciji. U domeni njihove skrbi i vlasti našli su se, tako, i prvi ljekarnici u Bujama (Piero Radossi 1643., Lorenzo Baroni 1673., Pietro Venier 1687. i drugi (Libiana & Vojnović, 1988)), kao i prvi novigradski ljekarnici, spomenuti u izvorima već 1480. – Natale da Parenzo, Propezio Bel/ebuono i Giacomo Requesta (Vojnović & Cappellari Vojnović, 1989), oni u Kopru, iz obitelji Palma, čija se ljekarna *Alla fenice* spominje još 1411.

Prve ljekarne otvarale su se uglavnom uz more, a malo poslije primjetan je i trend osnivanja ljekarni u kontinentalnom dijelu Hrvatske (Fatović-Ferenčić & Ferber Bogdan, 2007). Tako je za sjever Hrvatske karakteristično odbijanje dolaska liječnika i ljekarnika u gradove u kojima je postojala opasnost od Turaka, kuge i požara. Primjerice kroz cijelo 16. stoljeće nije postojala ni jedna ljekarna u Varaždinu (poslije glavnom gradu Hrvatske u razdoblju 1767. – 1776.), sve do dolaska

prvog ljekarnika iz Slovenije, odnosno Ptuja (Piasek & Piasek, 2004). Slovenski su ljekarnici svoja znanja stjecali u počecima u Veneciji (Pucer, 1995), no poslije su se orijentirali uglavnom na Njemačku i Austriju. Spomenimo i da se prvi ljekarnik na području Celja spominje 1578., no unatoč tome u Celju su u razdoblju od 1578. do 1922. djelovale svega tri ljekarne (Počivavšek, 2009).

U ovome međunarodnom širem regionalnom području ljekarne su, nakon Drugoga svjetskoga rata, nacionalizirane, a pritom i prenamijenjene, premještene ili čak uništene. Njihov je inventar devastiran pa je stoga istraživanje njihove povijesti znatno otežano (Alujević & Fatović-Ferenčić, 2017; Dželajlija, 2021).

POVIJEST LJEKARNIŠTVA NA CRESU

Brojni su podaci o ljekarničkoj aktivnosti u široj regiji Kvarnera i Hrvatskog primorja, od prvih spomena ljekarni na Rabu u 14. stoljeću preko nalaza ljekarničkih priprava u publikacijama iz knjižnice Franjevačkog samostana na Trsatu do liječničko-ljekarničkih naputaka iz Velog Lošinja ili pak dragocjenih podataka iz pojedinačnih ljekaruša poput onih iz Karlobaga (Muzur, 2013, 215). U jednom se dijelu isprepliću povijest riječkog i creskog ljekarništva, kako zbog geografske povezanosti tako i zbog prenošenja obiteljskog znanja i tradicije (Matejčić, 1967; Korin & Vrbanić, 1985), no Cres svakako u tom kontekstu zauzima važno i nezaobilazno mjesto koje zaslužuje adekvatnu historiografsku pažnju.

Tradicija organiziranog ljekarništva u Cresu vrlo je bogata i duga. Premda je otok sigurno i prije imao svojih rizotoma i aromatarija, kontinuitetu mletačke vlasti od 1409. do 1797., kao i činjenici da je ljekarništvo bilo javnom službom i da su najvećim dijelom sačuvani pedantni zapisnici Gradskog vijeća „Veličanstvene creske općine“, imamo zahvaliti da nam se pregršt informacija o dinamičnom životu i radu creskih apotekara i danas otvara kao na dlanu. Ljekarne su, kao što čitamo iz tih zapisnika, smatrane obiteljskim poslom i uglavnom su se ostavljale sinu ili nećaku, a djelatnost je čitavo vrijeme stajala pod strogom paskom liječnika (Lemessi, 1980).

Od prvih spomena u izvorima do kraja 17. stoljeća

Podaci iz desetaka arhivskih izvora o ovom razdoblju sumirani su u rukopisu Vladimira Grdinića.¹ Tako saznajemo da se je još 1431. creski gradonačelnik bavio pitanjem nabave lijekova, predviđajući za to svotu od 648 lira. Potkraj stoljeća, 1498., izabran je za aromatarija Donato de Donatis (plaća mu je 100 lira godišnje),

¹ Grdinić V., *Crtice iz ljekarništva Istre i Kvarnera*. Rukopis u arhivu *Ljekarne Jadran* Rijeka.

a kada je on umro, 1499. njegov sin Francesco moli za dozvolu da zadrži ljekarnu koju bi povjerio nekomu mlađem stručnjaku. Gaspere de Papia 1501. traži 100 lira za nabavu lijekova za svoju ljekarnu: nakon što se on povukao 1505., na njegovo je mjesto izabran Stefano, drugi sin Donata de Donatise (Lemessi, 1980, 127-170). Stefano će se do 1553. još uvijek spominjati kao aromatarij, premda je umjesto njega u jednome trenutku, 1533. – 1535., bio biran Nikolò, sin pokojnoga Domenica Carsolicha (Lemessi, 1980, 183-223).

Inače, aromatariji se imenuju najprije na godinu dana, a poslije i na dvije, tri ili pet godina. Stefano pri svakom reizboru neuspješno traži povišicu, dok mu to konačno ne uspije 1542., međutim s posljedičnom aferom: odsutni vijećnik kaže da je glasovanje bilo sramotno i da ga treba poništiti. Stefano 1548. dobiva odbijenicu i na molbu da za 20 dukata „stavi u red svoju radnju”, ali mu dva mjeseca poslije ipak odobravaju 10 dukata za tu svrhu (Lemessi, 1980, 183-223).

Godine 1509. liječnik Paolo Zerbo dobiva nalog da baci u more stare i opasne lijekove iz ljekarne. Od 1518. spominju se dvije ljekarne u Cresu i to je stanje koje će se održati sljedećih više od četiri stotine godina (Lemessi, 1980, 127-170). Godine 1542. ljekarnu u Cresu otvara Tiburzio Galasso iz Ferma (južno od Ancone). Poslije je otišao na Rab, da bi se 1549. vratio i dobio dozvolu na pet godina. No već u siječnju 1550. ne biva imenovan ljekarnikom jer je odvjetnik de Petris izjavio da će dovesti drugoga ljekarnika iz Venecije kojega Općina neće morati plaćati. Ipak je u lipnju 1550. Galasso imenovan ljekarnikom, s plaćom od 20 dukata jer je, nakon njegova odlaska na Krk, na Cresu ostao samo jedan ljekarnik nedostatno opremljen (Lemessi, 1980, 183-223). Galasso je ponovo imenovan (katkad na dvije, katkad na jednu godinu) 1557., 1559., 1562., 1563., 1564., 1565., 1566. i 1569. (Lemessi, 1980, 225-423).

Godine 1550. spominje se da je umro ljekarnik Stefano (ali ne de Donatis!) i da je njegovu sinu Gasparu odobreno držanje ljekarne. Gasparo se spominje kao ljekanik i 1554. (Lemessi, 1980, 183-223), 1557., 1559., 1563. (Lemessi, 1980, 225-423). Ove posljednje godine navodi se da će svaka tri mjeseca u inspekciju ljekarne doći kapetan, liječnik i suci. Spominje se nadalje 1564., 1565., 1566. i 1569. – kada se, zbog „velike bijede općine”, smanjuje plaća obojici ljekarnika – te još 1572. i 1585. godine (Lemessi, 1980, 225-423).

Godine 1571., valjda zbog stalnog smanjivanja plaće (1625. će ljekarniku plaća biti prepolovljena, na 15 dukata; istodobno će se na Krku nuditi plaća od 50 dukata, a 1654. će se plaća čak privremeno i ukinuti), obojica se creskih ljekarnika natječu za mjesto ljekarnika u Labinu: 1571. – 1573. tamo je ljekarnikom Stefano

de Carlo s Cresa koji 1579. dobiva, na godinu dana, ljekarničku licencu u Cresu (spominje se i 1580. i 1581.) (Lemessi, 1980, 225-423).

Godine 1583. ljekarnikom postaje Zuanne Francesco Ghini, a dvije godine poslije, 1585., Cresaninu Giacomu/Jacopu Malagigiju (koji je farmaciju studirao vjerojatno u Veneciji), Vijeće daje probni rok od godine dana, uz pripomoć Općine za otvaranje ljekarne (Lemessi, 1980, 225-423). Malagigi će u Cresu ostati barem do 1590. Istodobno će, 1587., ljekarnu voditi i Zuane Pergolato s Krka, i on vjerojatno do 1590. (Lemessi, 1980, 449-670).

Od 1597. u Cresu djeluje ljekarnik Antonio Groppo koji će sina, Ivana Mariju, oženiti domaćom Dianom Colombis (r. 1588.: Dianina sestra, Katarina, r. 1596., udat će se za drugog ljekarnika-došljaka, Ivana Mariju Plantedu): kada je, međutim, 1601. ustanovljeno da je Groppo nemaran i da ne raspolaže lijekovima, na njegovo je mjesto izabran Zanfrancesco Martinis s Raba. Mjesec dana poslije ipak dobiva licencu Groppo, a četiri mjeseca poslije odustaje od licence i kaže da treba imenovati novoga. Krajem 1601. Groppo odlazi u Rijeku i vraća se 1604. (u zapisnicima ga nazivaju „nemirni Groppo”). U međuvremenu, 1602. licencu dobiva Vincenzo Bertizzolo s Krka koji pak tri mjeseca poslije izjavljuje da ipak ne može doći s Krka. Od 1609. do 1614. licencu ima Anzolo Musella, a 1612. Flaminio Tomasini, Krčanin, obvezuje se da će i dalje služiti bez plaće: sredinom 1614., kada ga Vijeće (iznova) odabire, dodjeljuje mu 30 dukata godišnje, kao i stan i lokal (botegu). Tomasini je pohvaljen jer se oženio domaćom plemkinjom i već tri godine vodi ljekarnu s izvrsnom robom. Te je godine na pet godina potvrđen i Anzolo Musella kao „dodatni ljekarnik” s plaćom od četiri dukata (Lemessi, 1980, 449-670).

U ožujku 1631. Vijeće utvrđuje da će svaka četiri mjeseca utvrđivati raspoloživost lijekova u ljekarnama. Kada Tomasini 25. ožujka 1631. umre, dolazi Nicolò Rotta iz Osora koji umire već 18. svibnja iste godine pa, u strahu od ljeta („kada u pravilu ljudsko tijelo zadese brojne bolesti”), Vijeće licencu dodjeljuje Giovanniju/Zuani Mariji Plantedi pok. Agostina iz Labina, „mladiću koji obećaje” (Lemessi, 1980, 17-130).

Plantedi se produžuje licenca do smrti 1669. (Lemessi, 1980, 169-377), a 1639. i 1648. neuspješno ga se pokušavalo zamijeniti s Giacomom Dragognom iz Labina (Lemessi, 1980, 17-377).

Godine 1641. Općina potvrđuje s obitelji Petris ugovor o najmu kuće i radnje ljekarnika (Lemessi, 1980, 17-130).

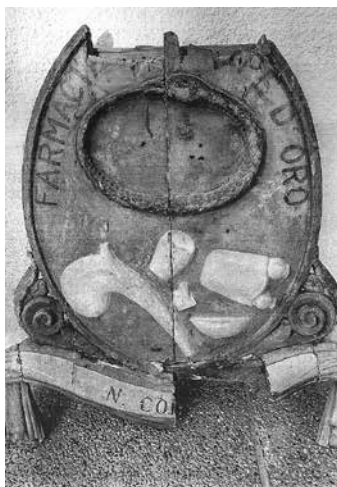
Nakon smrti Plantede 1669., stanoviti Giovanni Paolo Zubranich dobiva u zadaću pronaći novog ljekarnika u Veneciji: 1672. odatle dolazi Ercole Cagnola (Lemessi, 1980, 169-377).

Godine 1687. spominje se da je ljekarnička pohlepa udvostručila cijene lijekova, što je izazvalo veliku štetu siromašnom puku, pa je izglasano da liječnici nametnu ograničenje plaćanja ljekarnicima po svojoj savjesti i pravičnosti (Lemessi, 1980, 393-539).

NA RAZMEĐI 18. I 19. STOLJEĆA

U 18. se stoljeću počinju ispreplitati i ljekarništvo Cresa i Rijeke, o čemu donajemo iz sumarnog prikaza Radmile Matejčić (Matejčić, 1967). U ljekarnu koju je u Rijeci, naime, vodio Gerolamo Veronese, došao je 1740. kao provizor (ljekarnik osposobljen za samostalni rad) Carlo Pisanello, sin Domenica, podrijetlom iz mjesta Dolo kod Padove, nakon što je djelovao kao ljekarnik u Cresu. Do smrti Veronesea, Pisanello će se povremeno vraćati na Cres, da bi 1745. definitivno preuzeo ljekarnu u Rijeci (Čulina, 2014).

Prema knjigama gradskog vijeća ljekarna *Al serpe d'oro* (K zlatnoj zmiji) (slika 1.) uspostavljena je 1761. (Lemessi, 1980, 11-460). Maria Borzatti, udova Giusta, prodaje je Antoniju Colombisu pok. Antonija 1894.²

Slika 1. Grb ljekarne *Al serpe d'oro* (K zlatnoj zmiji) u vlasništvu obitelji Toich (ljubaznošću gđe Božene Toich)

² HR-DARI (JU-253), god. 1935, br. 123, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Farmacia N. Colombis“, 22.3.1935.

U 19. stoljeću, nakon kratkotrajne vladavine Napoleona i dolaska austrijske uprave, ljekarnici postaju privatnicima i prestaju biti općinskim javnim službenicima (Lemessi, 1980, 461-709). U 19. će stoljeću iznenađujuće mnogo Cresana diplomirati farmaciju: Pietro Dabalà (Padova, 1818.), Giuseppe Rossi (Padova, 1830.), Giusto Borzatti (Padova, 1832.), Lion Giusto (Padova, 1850.), Giovanni Domenico Colombis, sin Josipa (Padova, 1850.), Petris de Steinhafen (Padova, 1855.), Antonio Colombis (Padova, 1859.), Federico Antoniazio (Padova, 1864.), Borzatti de Löwenstern (Padova, 1864.) (Sitran & Piccoli, 2004, 689). Nicolò Colombis (1873.– 1949.) diplomirao je pak 1894. u Innsbrucku (Austrija).³

NAJNOVIJA POVIJEST CRESKOGA LJEKARNIŠTVA: 20. STOLJEĆE

Otok Cres, kao dio Pulske provincije, bio je pod talijanskom okupacijom od studenoga 1918. do rujna 1943. Zaštita javnog zdravlja koja je obuhvaćala i ljekarništvo bila je uređena kraljevskim zakonom od 20. ožujka 1865. (br. 2248) i kasnim amandmanima. Nadležni za provedbu i tog zakona bili su, na periferiji Kraljevine, predsjednici provincija (prefekti) i gradonačelnici pojedinih općina (Benedicenti & La Torre, 1932). Tako iz okružnice pulske prefekture za Istru sredinom prosinca 1923. saznajemo o zakonskim obvezama vezanima za „službenu tarifu lijekova” (*tariffa ufficiale dei medicinali*), u kojoj se upozorava na „obvezu svake ljekarne imanja na raspolaganju javnosti jednu kopiju rečenih tarifa”.⁴

Drugim riječima, dan je nalog da se jasno istaknu cijene lijekova, propisane direktno od države (Ministarstvo financija u Rimu), što upućuje na jednu mjeru potencijalnih zloraba i manipulacije cijenama, pogotovo ako imamo na umu da je zahtjev ponovljen „hitnom” okružnicom dvanaest dana poslije⁵ bez obzira na to što vlasti nisu uspjele u promptnom vremenu osigurati spomenute kopije tarifa lijekova.⁶

U listopadu 1934. pulski prefekt upozorit će brzojavom creskog načelnika na praksu u nekim ljekarnama provincije gdje se na etiketama koristi hrvatski (dosl. „slavenski”) umjesto talijanskog jezika.⁷

³ HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Pianta organica farmacie“, 14.1.1924.

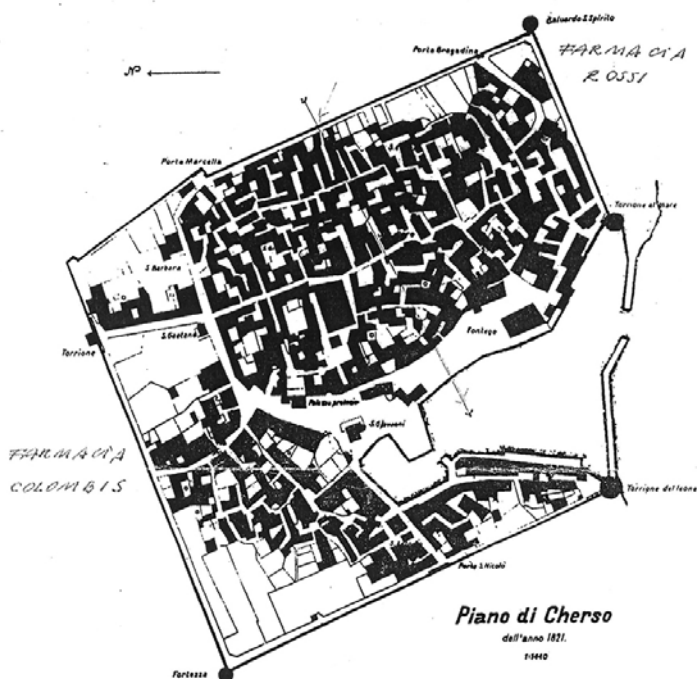
⁴ HR-DARI (JU-253), god. 1923, br. 56, kat. IV; raz. 2; „Tariffa ufficiale dei medicinali“, 15.12.1923.

⁵ HR-DARI (JU-253), god. 1923, br. 56, kat. IV; raz. 2; „Tariffa ufficiale dei medicinali“, 27.12.1923.

⁶ HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Tariffa ufficiale dei medicinali“, 2.4.1924.

⁷ HR-DARI (JU-253), god. 1934, br. 116, kat. IV; raz. 1-3, 6; „Telegramma“, 4.10.1934.

Sedam godina poslije, u skladu s rastućim antisemitizmom i rasnim zakonodavstvom, na prefektov upit o prijavi vlasnika ljekarne ili nositelja licence židovske rase, iz Cresa odgovaraju kako u creskoj općini nema takvih.⁸

Slika 2. Tlocrt Cresa iz 19. stoljeća (Lovrić, 2016) s označenim lokacijama obiju creskih ljekarni.

U prvim desetljećima 20. stoljeća dominirat će u Cresu kompeticija dviju ljekarničkih obitelji – Colombis (*Al serpe d'oro*) i Rossi (*Alla Madonna della salute*) (slika 2.). Ljekarnu *Al serpe d'oro* Antonio Colombis će 1913. prepisati sinu Nicolòu Colombisu 1924. ima godišnji prihod od 3900 lira i time je među pet najbogatijih u Cresu. Te godine potprefektura u Lošinj zahtijeva da se svakoj od dviju ljekarni dodijeli dio grada u djelokrug: gradonačelnik to i čini, uz primjedbu da

⁸ HR-DARI (JU-253), god. 1941, br. 181, kat. IV; raz. 1, 2; „Proprietari di farmacia di razza ebraica“, 29.4.1941.

je precizno definiranje granica nemoguće zbog nedjeljivosti cjeline unutarnjega grada Cresa.⁹

Na ponovno pisanje i zahtijevanje potprefekta¹⁰ gradonačelnik sad odgovara s mnogo detaljnijim opisom traženog razgraničenja te jasnom nadležnošću ljekarne Rossi, odnosno Colombis za pojedini dio grada Cresa.¹¹ Ljekarnik Antonio Rossi umro je 1908. Između njegove smrti i stjecanja diplome njegova sina Giulija 1923. (u Napulju), u obiteljskoj ljekarni *Alla Madonna della salute* rade Antonio Luch (1908. – 1914.) pa Cadamuro Angelo Morgante iz Kopra (1915. – 1922.).¹² Giulio Rossi, sin Antonija i Lucine Sirolich, rođen 1884. u Buzetu, a umro 1938. u Cresu, bio je dragovoljac u Prvome svjetskome ratu, a potom, do 1920., u ruskom zarobljeništvu. Godišnji mu je prihod 1924. bio 3000 lira godišnje, dakle, za četvrtinu manje nego Colombisov. Podatke o funkcioniranju ljekarne u Cresu potvrđuje dopis gradonačelnika o njihovu trenutačnom stanju na potprefektov zahtjev koji je upućen dva mjeseca prije.¹³

Bio je to tek početak strmoglavog pada Rossijevih: nakon pritužbe provincijskog liječnika prefekturi u Istri na higijenu i opskrbljenost ljekarne *Alla Madonna*,¹⁴ Giulijev mlađi brat Enea, također ljekarnik (Buzet, 1886. – Cres, 1952.), uzalud 1934. moli istarskog župana za posao kako bi se izvukao iz teške financijske situacije.¹⁵ Godinu dana poslije, a na temelju podneska provincijskog liječnika, prefekt za Istru šalje „upozorenje vlasniku kako bi u što kraćem roku ljekarni osigurao strukturu koja najbolje odgovara potrebama higijene i pristojnosti”,¹⁶ koje su lokalne vlasti odmah proslijedile vlasniku Rossiju.¹⁷ Da se stanje s funkcioniranjem ljekarne Rossijevih nije popravilo svjedoči ponovno upozorenje prefekta Istre poslano gradonačelniku Cresa u listopadu 1936.¹⁸ Da je stanje ozbiljno po-

⁹ HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Pianta organica farmacie“, 14.1.1924.

¹⁰ HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Fonogramma“, 18.1.1924.

¹¹ HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Farmacie“, 19.1.1924.

¹² HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Pianta organica farmacie“, 14.1.1924.

¹³ HR-DARI (JU-253), god. 1934, br. 116, kat. IV; raz. 1-3, 6; „A S.E. Prefetto dell'Istria“, 23.1.1934.

¹⁴ HR-DARI (JU-253), god. 1933, br. 110, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Cherso-Farmacia 'Alla Madonna della Salute'“, 13.12.1933.

¹⁵ HR-DARI (JU-253), god. 1934, br. 116, kat. IV; raz. 1-3, 6; „Farmacia Rossi - Cherso“, 6.2.1934.

¹⁶ HR-DARI (JU-253), god. 1935, br. 123, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Farmacia 'Alla madonna della Salute' di prioprieta del farmacista Rossi Giulio-Cherso“, 13.5.1935.

¹⁷ HR-DARI (JU-253), god. 1935, br. 123, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Al signor Giulio Rossi“, 16.5.1935.

¹⁸ HR-DARI (JU-253), god. 1936, br. 129, kat. IV; raz. 1, 2, 4, 6; „Farmacia Rossi“, 12.10.1936.

kazuje i ponovljeni upit prefekta zašto nije dobio odgovor na rečeno upozorenje,¹⁹ na što gradonačelnik brzo reagira s napomenom da je o svemu odmah obavijestio nadležni sanitarni ured.²⁰ Godine pak 1940. Eneji Rossiju će se ukinuti licenca.²¹

U izvješću o planu ljekarničke mreže poslanome prefekturi u Puli početkom 1935., creska općina ističe kako uz dvije postojeće ljekarne nije potrebno otvarati nove.²²

Međutim, još u listopadu 1936. prefekt otvara mogućnost da se ljekarna Rossijevih preda drugome.²³ Sačuvano izvješće sanitarnog inspektora iz sredine 1937. govori o nezadovoljavajućem stanju u ljekarni Rossijevih²⁴, a s druge pak strane izvješće sanitarnog inspektora napisano istog datuma ističe da je Colombisova ljekarna „po pogledu čistoće i distribucije lijekova izvrsna”.²⁵ U idućem je razdoblju Rossijeva ljekarna zatvorena, na što upućuje molba Giuseppea Zoppija iz Legnara (Padova) početkom 1939. o odgodi njezina otvaranja.²⁶

Godinu dana poslije pulski prefekt dopušta vlasniku ljekarne Eneji Rossiju da je proda Narcisu de Manzoliniju.²⁷ Nedugo zatim iz dopisa creske općine pulskoj prefekturi saznajemo da bi de Manzolinijeva ljekarna zbog neadekvatnih uvjeta trebala biti premještena na trg blizu creske župne crkve.²⁸ Međutim, nekadašnja Rossijeva ljekarna se više nikada neće otvoriti i nakon Drugoga svjetskoga rata postat će dijelom restorana *Riva*.

Još će najmanje dvoje Cresana diplomirati farmaciju u prvoj polovici 20. stoljeća: Lodovico Carvin (Napulj, 1919.) i prva creska ljekarnica Francesca Zavka (Padova, 1924.). I u obitelji Colombis obrazovat će se i dalje ljekarnici: Manlio (sin Nicolò) diplomirat će u Padovi 1928., a Giovanni 1933.: no obojica će ostati raditi u Italiji (Sitran & Piccoli, 2004). Pred sam rat otvorit će u Cresu ljekarnu Narcisio de Manzolini i ostati ovdje do ranih 1950-ih.²⁹

¹⁹ HR-DARI (JU-253), god. 1936, br. 129, kat. IV; raz. 1, 2, 4, 6; „Farmacia Rossi“, 24.10.1936.

²⁰ HR-DARI (JU-253), god. 1936, br. 129, kat. IV; raz. 1, 2, 4, 6; „Farmacia Rossi“, 2.11.1936.

²¹ HR-DARI (JU-253), god. 1940, br.156, Kat. IV; raz. 1,2,6, Cres, 6. 6. 1940.

²² HR-DARI (JU-253), god. 1935, br. 123, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Pianta organica delle farmacie“, 22.3.1935.

²³ HR-DARI (JU-253), god. 1936, br. 129, kat. IV; raz. 1, 2, 4, 6; „Farmacia Rossi“, 12.10.1936.

²⁴ HR-DARI (JU-253), god. 1937, br. 136, kat. IV; raz. 1-3, 6; „Verbale di visita alla farmacia ‘Alla Madonna’“, 2.7.1937.

²⁵ HR-DARI (JU-253), god. 1937, br. 136, kat. IV; raz. 1-3, 6; „Verbale di visita alla farmacia ‘Al serpe d’oro’“, 2.7.1937.

²⁶ HR-DARI (JU-253), god. 1939, br. 149, kat. IV; raz. 1, 2, 6; „Farmacista Giuseppe Zoppi – Legnaro (Padova)“, 5.1.1939.

²⁷ HR-DARI (JU-253), god. 1940, br. 156, kat. IV; raz. 1-3, 5-7; „Farmacia Rossi“, 19.8.1940.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

Drugi svjetski rat i poraće donijet će Cresu naglu depopulaciju (Dukovski, 2003). I ljekarne će pretrpjeti svoj danak: jedinom će postati Narodna ljekarna koju će najprije voditi Petar Mavrović, potom Ratko Buzina iz Zagreba i napokon Nivio Toich (1935. – 2009.), opet Cresanin. Toich je farmaciju diplomirao u Zagrebu, a specijalizirao u Trstu, da bi na riječkome Medicinskom fakultetu stekao naslov magistra znanosti. Osnovavši prvi hematološko-biokemijski laboratorij u Cresu i prvu savjetodavnu parfumeriju u Jugoslaviji, *Oliva*, bio je omiljen među stanovništvom i biran na mnoge javne funkcije. Među ostalim, desetljećima je vodio cresku zajednicu Talijana i bio gradonačelnikom i predsjednikom Gradskog vijeća Cresa (*Grad Cres*, 2009).

Premda je ambicija udruživanja riječkog ljekarnika Zdravka Saršona izvorno zahvaćala čitav Gorski kotar i Istru, tijekom 1975. i 1976. uspjelo se privoljeti na pripojenje samo ljekarne Primorja i otoka: ljekarne Mali Lošinj i Cres dobit će, tako, suglasnost za pripojenje Skupštine općine Cres-Lošinj 30. ožujka 1976., i Ljekarna Cres, na adresi Trg Frane Petrića 4, ući će time, jedina na otoku, u sastav današnje Zdravstvene ustanove *Ljekarne Jadran* Rijeka (Saršon, 1975).

UMJESTO ZAKLJUČKA

Unatoč bogatoj tradiciji ljekarništva na sjeveru Mediterana, još iz vremena Mletačke Republike pa sve do danas, istraživanja povijesti ljekarništva iznimno su zahtjevna i izazovna. Takva istraživanja uglavnom se temelje na neobjavljenim arhivskim izvorima i pokušajima rekonstrukcije kronologije događaja. Oskudni podaci i njihova interpretacija čine fragmente koji sintetizirani postaju mozaik bogate ljekarničke povjesnice. Takve fragmente pronalazimo u manjim sredinama i lokalnim zajednicama čijim ujedinjavanjem dobivamo širu sliku o povijesti ljekarništva neke regije.

Ljekarništvo – cresko ili bilo koje drugo – nikada neće propasti, ali će uvijek iz svog ugla moći pripovijedati o vremenima većeg poleta, ostavljajući nam da razmišljamo o njihovim uzrocima i reperkusijama. Cresko ljekarništvo važna je i bogata kockica u impresivnom mozaiku povijesti ljekarništva kvarnerske regije, pa i nezaobilazna karika šire povijesti ljekarništva na prostoru Hrvatske, a što se ovim radom nastojalo pokazati i dokazati na temelju obilja građe i podataka te duge tradicije koju ono ima.

ARHIVSKI IZVORI

1. Grdinić, Vladimir. (n.d.) Crtrice iz ljekarništva Istre i Kvarnera, rukopis u arhivu *Ljekarne Jadran* Rijeka (Rukopis u arhivu *Ljekarne Jadran* Rijeka)

2. HR-DARI (JU-253), god. 1923, br. 56, kat. IV; raz. 2; „Tariffa ufficiale dei medicinali“, 15.12.1923.
3. HR-DARI (JU-253), god. 1923, br. 56, kat. IV; raz. 2; „Tariffa ufficiale dei medicinali“, 27.12.1923.
4. HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Pianta organica farmacie“, 14.1.1924.
5. HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Fonogramma“, 18.1.1924.
6. HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Farmacie“, 19.1.1924.
7. HR-DARI (JU-253), god. 1924, br. 61, kat. IV; raz. 1-6; „Tariffa ufficiale dei medicinali“, 2.4.1924.
8. HR-DARI (JU-253), god. 1933, br. 110, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Cherso-Farmacia ‘Alla Madonna della Salute’“, 13.12.1933.
9. HR-DARI (JU-253), god. 1934, br. 116, kat. IV; raz. 1-3, 6; „A S.E. Prefetto dell’Istria“, 23.1.1934.
10. HR-DARI (JU-253), god. 1934, br. 116, kat. IV; raz. 1-3, 6; „Farmacia Rossi - Cherso“, 6.2.1934.
11. HR-DARI (JU-253), god. 1934, br. 116, kat. IV; raz. 1-3, 6; „Telegramma“, 4.10.1934.
12. HR-DARI (JU-253), god. 1935, br. 123, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Farmacia N. Colombis“, 22.3.1935.
13. HR-DARI (JU-253), god. 1935, br. 123, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Pianta organica delle farmacie“, 22.3.1935.
14. HR-DARI (JU-253), god. 1935, br. 123, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Farmacia ‘Alla madonna della Salute’ di prioprieta del farmacista Rossi Giulio-Cherso“, 13.5.1935.
15. HR-DARI (JU-253), god. 1935, br. 123, kat. IV; raz. 1, 2, 5, 6; „Al signor Giulio Rossi“, 16.5.1935
16. HR-DARI (JU-253), god. 1936, br. 129, kat. IV; raz. 1, 2, 4, 6; „Farmacia Rossi“, 12.10.1936.
17. HR-DARI (JU-253), god. 1936, br. 129, kat. IV; raz. 1, 2, 4, 6; „Farmacia Rossi“, 24.10.1936.
18. HR-DARI (JU-253), god. 1936, br. 129, kat. IV; raz. 1, 2, 4, 6; „Farmacia Rossi“, 2.11.1936.
19. HR-DARI (JU-253), god. 1937, br. 136, kat. IV; raz. 1-3, 6; „Verbale di visita alla farmacia ‘Alla Madonna’“, 2.7.1937.
20. HR-DARI (JU-253), god. 1937, br. 136, kat. IV; raz. 1-3, 6; „Verbale di visita alla farmacia ‘Al serpe d’oro’“, 2.7.1937.
21. HR-DARI (JU-253), god. 1939, br. 149, kat. IV; raz. 1, 2, 6; „Farmacista Giuseppe Zoppi – Legnaro (Padova)“, 5.1.1939.
22. HR-DARI (JU-253), god. 1940, br.156, Kat. IV; raz. 1,2,6, Cres, 6.6.1940.
23. HR-DARI (JU-253), god. 1940, br. 156, kat. IV; raz. 1-3, 5-7; „Farmacia Rossi“, 19.8.1940.
24. HR-DARI (JU-253), god. 1941, br. 181, kat. IV; raz. 1, 2; „Proprietari di farmacia di razza ebraica“, 29.4.1941.

LITERATURA

1. Benedicenti, A. & La Torre, M. (1932). Farmacia. *Norme giuridiche sulla professione di farmacista*. Enciclopedia italiana.
2. Čulina, T. (2014). Javnozdravstvena služba i zdravstveni djelatnici u Bakru tijekom XVIII. i XIX. stoljeća. *Liječnički vjesnik*, 136(9-10), 296–299.
3. Dukovski, D. (2003). Model egzodusa: Istarski Il grande esodo 1945.-1956. godine. U: H.G. Fleck & I. Graovac (Ur.), *Dijalog povjesničara istoričara* (307–326). Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann.
4. Dželajlija, D. D. (2021). The Lost Glamour of Pharmacy in Debeljača. *Acta medico-historica Adriatica*, 19(2), 241–257.
5. Fatović-Ferenčić, S. & Ferber Bogdan, J. (2007). Ljekarna K Sv. Trojstvu: izgubljeni sjaj zagrebačke secesije. *Medicus*, 16(1), 121–129.
6. Grad Cres (2009). Preminuo mr. sc. Nivio Toich, predsjednik Gradskog vijeća. <http://cres.hr/arhiva-vijesti/preminuo-mr-sc-nivio-toich-predsjednik-gradskog-vijeca/179> (pristupljeno: 21.10. 2023.)
7. Grdinić, V. (1996). *Ljekarništvo na tlu Hrvatske: naslijeđe, vizije i ostvarenja*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske.
8. Higby, G. & Stroud, E. C. (Ur.) (2020). *The History of Pharmacy: A Selected Annotated Bibliography*. London: Routledge.
9. Korin, N. & Vrbanić, D. (1985). Povijest zdravstvene kulture na području Rijeke. *Dometi*, 4-5, 53–62.
10. Kراسић, S. (2011). Apothecary activity in Dubrovnik Dominican Monastery from 17th to the beginning 19th century. *Acta medico-historica Adriatica*, 9(1), 19–32.
11. Lemessi, N. (1980). *Note storiche, geografiche artistiche sull' isola di Cherso*, Vol. I – V. Roma: V. A. Bommarco ed.
12. Libiana, L. & Vojnović, D. (1988). L'arte farmaceutica e i farmaicisti a Buie d'Istria (XVI-XX sec.). *Atti del Centro di ricerche storiche Rovigno*, 18(1987-1988), 214–253.
13. Lovrić, B. (Ur.) (2016). *Pozdrav iz Cresa – razglednice i grafike iz zbirke Damira Kovača*. Cres: Creski muzej.
14. Matejčić, R. (1967). Podaci za povijest ljekarničke službe u Rijeci krajem XVIII. stoljeća. *Medicina*, 4, 197–208.
15. Muzur, A. (2013). *Nezavršena povijest medicine u Rijeci: priča o gradu, ljudima i profesiji*. Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci – Hrvatsko znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture – Naklada Kvarner.
16. Nikić, A. (2006). Pharmacy of Friars minor in Dubrovnik as Franciscan contribution to the history of pharmacy. *Acta medico-historica Adriatica*, 4(1), 153–162.
17. Piasek, G. & Piasek, M. (2004). Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 55(1), 25–34.
18. Počivavšek, M. (2009). Tradition of the pharmacies of Celje. *Acta medico-historica Adriatica*, 7(2), 237–252.
19. Pucer, A. (1995). O lekarnarstvu in dveh lekarnarskih diplomah članov piranske družine Fonda v času Serenissime. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 5(1), 203–208.

20. Saršon, Z. (1975). Stručno-metodološki aspekt udruživanja ljekarničke djelatnosti Istarsko-primorsko-goranske regije. Drugi farmaceutski dani Udruženja farmaceuta Istre i Kvarnera, Pula, 16. – 18. listopada 1975.
21. Sitran, R. L. & Piccoli, G. (2004). *Studenti istriani e fumani all' Università di Padova dal 1601 al 1974*. Treviso: Antilia.
22. Štaba, R. (2020). Pravni začeci prve karantene na svijetu. *Hrvatska pravna revija*, 10/2020, 1–5.
23. Vecchiato, R. (2021). *La farmacia e la sanità a Venezia: pagine di storia*. Venezia: Mazzanti Libri.
24. Vojnovic, D. & Cappellari Vojnovic, S. (1989). Arte farmaceutica e farmaicisti a Cittanova d'Istria. *Atti del Centro di ricerche storiche Rovigno*, 19(1988-1989), 129–141.
25. Zebroski, B. (2015). *A Brief History of Pharmacy: Humanity's Search for Wellness*. London: Routledge.
26. Zgrablić, M. (1999). *Korijeni i povijest interne medicine u Rijeci*. Rijeka: Menora.

SUMMARY

The first reports about the pharmacy in Cres date back to the 15th century. As early as 1431, the mayor of Cres dealt with the issue of procuring medicines, and from the end of the century until modern times, the minutes of the Cres Municipal Council discuss obtaining pharmacy licenses, as well as pharmacists' salaries and disputes. For a long time, pharmacists were immigrants from Istria and Italy who would stay in Cres for a shorter or longer period. As a result, from the 19th century, pharmacy was settled in the hands of the Colombis and Rossi families. After the Second World War, Ljekarna Cres became part of the Rijeka company Ljekarna Jadran.

Analysing sources and literature, this contribution aims to shed light on the rich yet insufficiently known history of a profession that simultaneously reveals no less interesting fragments of everyday life and culture in Cres.

Keywords: history of medicine, history of pharmacy, pharmacy, Mediterranean, Adriatic, Cres